

INHOUD

Met de tram naar de stad <i>Leo Spaepen</i>	blz. 3
De doden waren niet gelijk <i>Carlo Evers</i>	blz. 18
Johannes Flemingus (1527-1568), Neolatijs dichter (1) <i>Raymond Correns en Hugo Rau</i>	blz. 32
SOS Vlemincktoeren <i>Karel Baets</i>	blz. 37
Wat straatnamen vertellen (O-P) <i>Carlo Evers</i>	blz. 41
Mededelingen	blz. 49

Niets uit deze brochure mag overgenomen of gekopieerd worden zonder schriftelijke toestemming van de auteur(s). Iedere auteur blijft verantwoordelijk voor de inhoud van zijn of haar artikel(s).

MET DE TRAM NAAR DE STAD

Leo Spaepen

Een jaar of vijf later dan in eerste instantie was gepland, worden op 14 april 2012 de verlengde lijnen 5 en 10 van het Antwerpse tramnetwerk plechtig ingereden door minister Hilde Crevits. Met de doortrekking van beide lijnen tot aan de Frans Van Schevensteenstraat haalt Wijnegem dus na precies vijftig jaar opnieuw een tram in huis. Gewenst of ongewenst? Het lijkt er sterk op dat de meningen even verdeeld zijn als in 1962. De enen zijn blij dat de tram ons gemakkelijker naar het centrum van de stad zal brengen, terwijl de anderen een beetje bang zijn dat de stad mét de tram gemakkelijker naar ons zal komen.

Einde februari werd een eerste proefrit uitgevoerd tot aan het nieuwe keerpunt.

Hoe men daar ook over denkt, de komst van trams 5 en 10 zou wel eens het symbolische sluitstuk kunnen zijn van een verstedelijgingsproces dat zowat begon met het verdwijnen van tram 41.

Wijnegem, dat toen het eerste buitenstation was van de boeren-tram, wordt nu het laatste station van de stadstram. De sierlijke hermelijn trekt met zijn stalen vingers het dorp onweerstaanbaar de agglomeratie in en verhuist ons van de Voorkempen naar de voorstad.

Maar laten we, vooraleer dat verstedelijkingsproces van naderbij te bekijken, even terugblikken op een stukje tramgeschiedenis.¹

Van diligence tot autobus

Tot 1885 was de streek ten oosten van Antwerpen wat openbaar vervoer betreft maar slecht bedeed. Terwijl op alle belangrijke verkeersassen in België al treinen reden, moesten de Antwerpse Kempen het nog altijd stellen met de ouderwetse diligence, die slechts één keer per dag een verbinding verzorgde tussen de metropool, Hoogstraten en Turnhout. Rond halfacht 's morgens kon men in Wijnegem opstappen richting Antwerpen, en om twee uur 's middags vertrok de postwagen opnieuw aan de Paardenmarkt voor een weinig comfortabele rit van vijf en een half uur naar Hoogstraten of Turnhout via Oostmalle.

Niet dat er geen plannen waren om ook op dit traject een spoorweg aan te leggen. Reeds in 1864 hadden de Waalse ingenieurs Eugène Pavoux en José Lambert een concessieaanvraag ingediend voor een treinverbinding Antwerpen-Eindhoven over Oostmalle en Turnhout. De opeenvolgende ministers van Openbare Werken zagen er echter geen brood in en schoven de aanvraag op de lange baan, hoewel Pavoux een principiële toezegging op zak had van de Nederlandse regering en ook een financier had gevonden, zoals hij in een protestnota van 1869 schreef.²

¹ Als catalogus bij de paastentoonstelling van 2007 gaf de heemkundige kring daarover al een boek uit: C. Evers, L. Spaepen en V. Werrebroeck, *Verleden en toekomst van de tram in Wijnegem*. Wat volgt is een korte samenvatting van het eerste deel daaruit, aangevuld met enkele nieuwe elementen.

² Een origineel van de documenten van Pavoux en Lambert, alsook van die van Louis Meeùs, bevindt zich in het archief van HK Jan Vleminck.

Aan de vaart in Wijnegem werd in 1869 stokerij Meeùs gesticht. Het bedrijf kende op enkele jaren tijd zulke groei, dat het dringend behoefte had aan een moderne spoorverbinding met Antwerpen. Daarom vroegen Louis Meeùs en zijn medewerker Louis Chodoir op 1 maart 1884 een concessie aan voor een stoomtramlijn tussen Wijnegem en Borgerhout, vooral met het oog op het transport van goederen en residu's van de stokerij naar de stad. De geraamde kostprijs bedroeg 185.000 frank, zelf te betalen.

Hielp die laatste aanvraag de zaken in Brussel eindelijk vooruit? In elk geval keurde het parlement nog geen drie maanden later, op 28 mei 1884, het wetsontwerp goed tot oprichting van de NMVB (Nationale Maatschappij van Buurtspoorwegen). En reeds in het voorjaar van 1885 startten de werken aan de tramlijn Antwerpen-Oostmalle-Hoogstraten. Op vier maanden tijd waren er al sporen gelegd van Borgerhout tot Wijnegem vaart. Dat eerste gedeelte werd opengesteld op 15 augustus 1885. Daarmee was het, kort na Oostende-Middelkerke, pas de tweede tramlijn van het Belgische buurtspoorwegennet. Het hele traject van Antwerpen-Zurenborg tot Hoogstraten werd plechtig ingereden op 20 september 1885. Na nog eens een jaartje volgde ten slotte, op 18 augustus 1886, het lijnstuk Oostmalle-Turnhout.

In 1904 pufden acht stoomtrammetjes per dag naar Zurenborg, tegen een gezapige snelheid van 10 kilometer per uur in de dorpen en 30 kilometer daarbuiten. Een enkele rit vanuit Wijnegem kostte 40 centiemen. In Borgerhout konden de reizigers overstappen op de paardentram of te voet de stad in trekken.

De sporen lagen in Wijnegem aanvankelijk aan de noordkant van de Turnhoutsebaan. Pas in 1925 werden ze naar het midden van de straat verlegd, wat een hogere snelheid toeliet. Dat was nodig toen het traject Zurenborg-Schilde Putten in 1926 werd geëlektrificeerd. Het gedeelte voorbij Schilde kwam pas in 1941 aan de beurt. Daar reed de stoomtram nog tot in 1938, waarna hij werd vervangen door de spoorauto of 'mazouttram'.

Pas in 1935 liet Antwerpen na lang aandringen toe dat de elektrische tuigen uit Schilde tot in het stadscentrum zouden rijden en zouden keren op de huidige Rooseveltplaats.

Boven: De stoomtram nam aan het klooster een bocht naar rechts en zette zijn tocht verder aan de noordkant van de Turnhoutsebaan, 1907. - Onder: Een van de laatste trams rijdt op de huidige Dorenboslaan rond het vroegere fort, 1962.

Na de Tweede Wereldoorlog verslechterde de financiële toestand van de NMVB zienderogen, onder meer door de concurrentie van private busmaatschappijen. De tramlijn naar Hoogstraten werd al

in 1949 opgedoekt. De meer rendabele lijn naar Turnhout werd nog wel gemoderniseerd: vanaf 1954 werden de stellen met vierkante kop vervangen door gestroomlijnde wagens met afgeronde koppen en met pneumatische harmonicadeuren.

Maar tegen de goedkopere autobus met eenmansbediening was de tram niet langer opgewassen. Vanaf 1960 zette de NMVB bussen in op het volledige traject naar Turnhout, op de piekuren nog tijdelijk versterkt door trams tot Oostmalle. Op 26 mei 1962 was ook dat liedje uit en bolde de laatste tram 41 door Wijnegem.

De nog bruikbare stellen werden elders ingezet, bijvoorbeeld aan de kust; het verouderde en versleten materieel werd gesloopt. Een enkele aanhangwagen kon zijn leven nog een paar jaar rekken als frietkraam op de hoek van de Fortveldstraat.

Toenemende verstening

Het is overdreven te beweren dat de verstedelijking plots begon met de afschaffing van buurttram 41, maar toch is er een verband. Tussen 1900 en 1960 was de fysionomie van het dorp niet fundamenteel veranderd. Hoewel het aantal inwoners in die jaren ruim verdubbelde, van ongeveer 3.500 tot ongeveer 8.000, had het dorp zijn landelijk karakter toch vrij goed bewaard: een kleinschalig en nog in grote mate negentiende-eeuws woningenbestand, een hoofdstraat met ouderwetse kasseien, nog onverharde zijstraten, tal van kleine landschapselementen als hagen en beemd-kanten, flink wat akkergronden, groene kanaaldijken en een fort dat een enorme barrière vormde met de nabije grootstad.

In dat alles begon rond 1960 beweging te komen. De gestegen welvaart deed het autobezit exploderen. De nieuwe automobilisten lieten tram en bus links liggen. Openbaar vervoer, eertijds voorbehouden voor wie het kon betalen, werd iets voor sociaal zwakken en kreeg het moeilijk. Dezelfde welvaart gaf ook aanleiding tot een intense bouwactiviteit, dikwijls in nog onverharde straten. Dat de bewoners met hun nieuwe auto of met hun nieuwe schoenen in

het slijk bleven steken, veroorzaakte dan ook heel wat frustratie. Zo werd de massale aanleg van riolen, macadams en trottoirs voor het gemeentebestuur een prioritair beleidspunt.

Op goed tien jaar tijd was de klus geklaard. Enkele binnenstraatjes kwamen wat later aan de beurt. Momenteel (maart 2012) telt het centrum nog slechts één onverharde straat: de Salvialaan. Maar ook die zal er binnenkort moeten aan geloven, als daar een sociaal nieuwbouwproject wordt gerealiseerd.

Natuurlijk was die modernisering onvermijdelijk, we moeten daar niet sentimenteel over doen. Maar het spreekt vanzelf dat de toenemende verstening van de bodem en het terugdringen van de natuurlijke begroeiing dat daarmee gepaard ging, afbreuk hebben gedaan aan de landelijke look van het dorp. En het feit dat auto's massaal de openbare ruimte gingen bezetten, heeft dat effect nog versterkt.

Het gebied rond de Salvialaan is nog voor eventjes de enige open plek in de bebouwde kom. Alle andere grote gaten werden vanaf de jaren 1970 geleidelijk dichtgemaakt, van de twee oude voetbalvelden aan de Fortveldstraat tot recentere verkavelingen aan de Van Schevensteenstraat en de Rodenbachlaan. Het motto bij deze opvuloperaties luidde: inbreiding, geen uitbreiding. Een prijzenswaardig principe, waarover de politieke partijen het roerend eens waren en dat door het schepencollege in zijn beleidsnota voor 2001-2006 nog uitdrukkelijk werd herhaald:

De groene gordel rond Wijnegem moet absoluut behouden blijven. Een commissie voor ruimtelijke ordening zal worden opgericht. Het gemeentebestuur geeft de voorkeur aan renovatie van bestaande woningen en aan inbreiding in bestaande woonzones, eerder dan aan het aansnijden van nieuwe woonuitbreidingsgebieden. Deze voorkeur geldt ook voor sociale woningbouw.

Een gelijkaardige doelstelling voor een grootschalige groenstructuur in de Antwerpse gordel was ook nog in 2000 geformuleerd in het structuurplan van de provincie Antwerpen (p. 15).

In 1976 waren er nog tal van open plekken in het centrum, zoals oude voetbalpleinen (links) naast de Fortveldstraat. Het woonuitbreidingsgebied bovenaan de foto, ten noorden van de Beukenlaan, wordt in de nabije toekomst ontwikkeld.

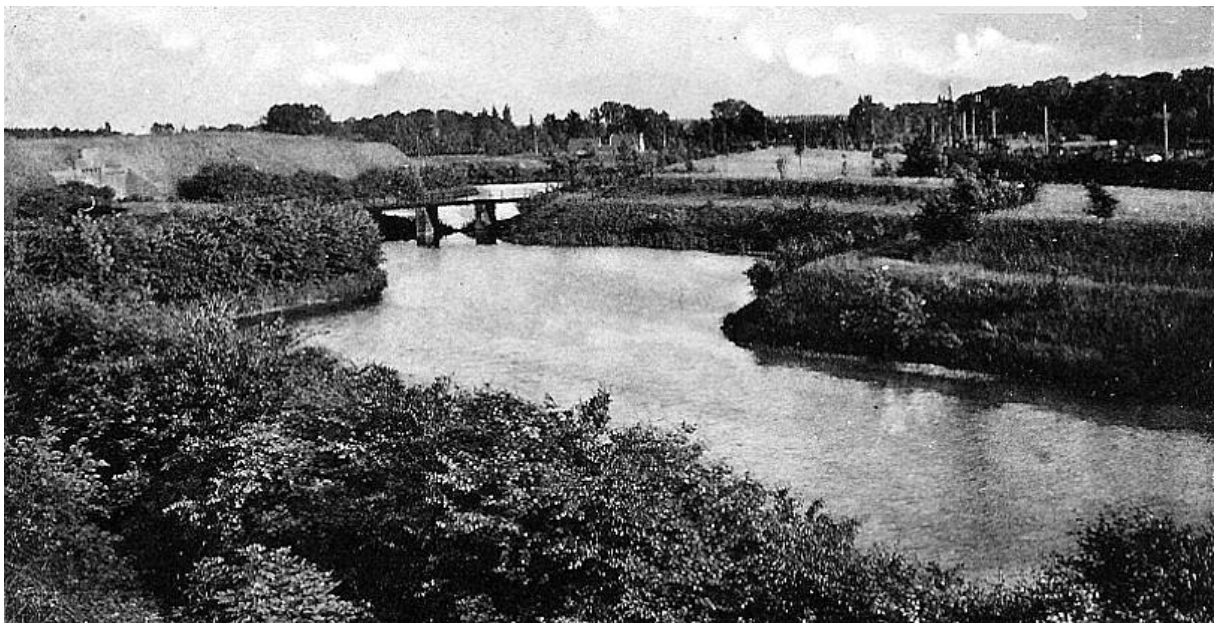
Een zwakke flank

Maar al veertig jaar lang heeft geen structuurplan, beleidsnota of commissie kunnen verhinderen dat er aan die groene gordel rond Wijnegem voortdurend werd geknabbeld. Het is dus inbreiding én uitbreiding geworden. Die uitbreiding gebeurde niet zozeer op de stevige zuidelijke flank, waar de Schijnvallei ons al tijden netjes van buur Wommelgem gescheiden houdt. Ook niet zozeer op de noordelijke flank, waar de Houtlaan weliswaar een diepe snede in het landschap heeft gemaakt, maar waarvoor het gemeentebestuur in 1998 toch een beschermende BPA Broekakker kon laten goedkeuren. Nee, onze zwakke flank was en blijft ook nu nog de

westelijke, precies diegene die ons zou moeten verdedigen tegen aanhechting bij de stad.

Maar laten we eerlijk zijn: het cliché van de vraatzuchtige stad die het dorp opslokt, gaat voor Wijnegem niet helemaal op. Het was, als we even abstractie maken van de Makro-vestiging, veeleer het dorp dat opschoof richting stad dan omgekeerd.

Het begon ... in 1961 met de sloop van het fort, dat geen militaire functie meer had en dat in de weg lag voor de rechte trekking van de gevaarlijke bocht in de Turnhoutsebaan. Toen dat werk klaar was, vroeg iedereen zich af wat er met het vrijgekomen open veld zou gebeuren. Er waren nog geen gewestplannen, maar het was de dienst Stedenbouw die in zulke beslissingen het laatste woord had. De toenmalige directeur-generaal was van oordeel dat de fortvlakte integraal diende behouden te blijven als groene buffer tussen Deurne en Wijnegem. Dat het aan de zuidzijde toch heel anders uitpakte, daar zat de familie Mols voor iets tussen.

Fort I (foto 1936) vormde een uitgestrekte groene buffer tussen dorp en stad.

Deze familie, eigenaar en bewoner van het Wijnegemhof, besloot op het einde van de jaren 1960 dit domein te gelde te maken. Een Wijnegemse bouwfirmat tekende plannen voor enkele grote flatgebouwen, die rond de vijver zouden worden opgetrokken. Het

schepencollege, dat het project moest vergunnen, aarzelde. In die tijd kwam het milieubewustzijn sterk op en John Andries had kort voordien in Wijnegem een groencomité gesticht. Fel verzet was dus gegarandeerd. Rond dezelfde tijd trachtte het vastgoedbedrijf Bernheim het zuidelijke deel van de fortvlakte van de Staat te kopen om er een Sarma te zetten. Stedenbouw hield vast aan zijn buffer en zegde neen. Tot burgemeester Michielsens met een voorstel op de proppen kwam om alle betrokken partijen bij elkaar te brengen in een grote deal: de groep Bernheim zou het domein van de familie Mols kopen en dat vervolgens met de Staat ruilen voor de fortvlakte. Op die manier zou de familie Mols haar geld krijgen, de groep Bernheim zijn Sarma en de Belgische Staat, als compensatie voor de fortvlakte, het park van Wijnegem. Dat kon vervolgens voor een symbolische frank aan de gemeente worden verhuurd en voor het publiek opengesteld. Iedereen tevreden!

Zo geschiedde het in 1970.¹ Ten gevolge van deze ruiloperatie werd de inkleuring van de zuidelijke fortvlakte op de eerste versie van het gewestplan, dat toen het licht zag, gewijzigd in 'zone voor grootwinkelbedrijven'. Door die bestemmingsverandering kon de Sarma van 1973 twintig jaar later ook volkomen legaal worden uitgebreid tot het grootschalige winkelcentrum dat we nu kennen. Op de keper beschouwd is die urbanistische miskleun dus de tol die Wijnegem heeft betaald voor het ongeschonden behoud van het park.

Ondertussen had de zogenaamde 'Kromme Wijk' in de jaren 1980 ook naast het winkelcentrum de aansluiting met de Krijgsbaan en met Deurne al tot stand gebracht.

Anderhalve kilometer meer naar het noorden werd in 1976 over de Houtlaan het bedrijventerrein Den Hoek gerealiseerd. Het oorspronkelijk daarvoor voorziene gebied werd stapsgewijze en in twee richtingen uitgebreid, eerst met 5 hectare in 1986 en daarna

¹ Zie het interview met burgemeester T. Michielsens in C. Evers en L. Spaepen, *Herinneringen aan Wijnegem*, Wijnegem, 2000, p. 96-97.

met 17 hectare door een gewestplanwijziging in 1998. Het verloop van die laatste ingreep is leerzaam.

Toen de Vlaamse regering in 1997 het gewestplan in herziening stelde, vroeg Wijnegem de omzetting naar bedrijfsterrein van een stukje grond van 3 ha nabij de Ertbruggestraat, dat gemeentelijke eigendom was en waarop eertijds een begraafplaats gepland was. Anderzijds vroegen particuliere eigenaars van een parkzone van 14 ha aan de Oud-Sluisstraat eveneens een bestemmingswijziging naar industrie. De gemeenteraad, bekommerd om het behoud van dit oude bos nabij het kanaal, sprak zich in zijn advies uit tegen de aanvraag voor het privéterrein, maar adviseerde natuurlijk positief voor zijn eigen stuk grond.

Een betegelde dreef, meer blijft er in 2012 niet over van het bosgebied rond de Oud-Sluisstraat.

Het is niet uitgesloten dat de tweeslachtigheid van dit advies een rol heeft gespeeld in de beslissing van de Vlaamse regering. Zij keurde niet alleen de herbestemming van de gemeentelijke grond goed, maar ook die van het veel grotere privégebied rond de Oud-Sluisstraat. In haar motivering stipte ze aan *dat de bestemming park- of boszone voor het betrokken gebied niet langer haalbaar*

*was door de geïsoleerde ligging van het bos tussen bedrijvigheid, bovenlokale weginfrastructuur en het Albertkanaal.*²

De aanleg van dit omvangrijke bedrijventerrein liep door de lange planningsprocedure en door archeologische opgravingen enige vertraging op en is momenteel nog volop in uitvoering. Met deze verkaveling wordt de industriezone Den Hoek verder naar het noordoosten doorgetrokken tot aan het Albertkanaal en verdwijnt alweer een flink stuk van de noordwestelijke groene gordel.

Aan de binnenkant van de Houtlaan liggen, aan beide zijden van de Merksemsebaan, nog twee woonuitbreidingsgebieden. Op het eerste verrijzen momenteel 113 appartementen achter het vroegere restaurant d' Ouwe Kaars en komen binnenkort nog eens een paar honderd sociale woningen bij achter de Beukenlaan. Het tweede gebied, nu nog een grote weide tussen de Merksemsebaan en de Ertbruggestraat rond de hoeve Jacobs en aansluitend bij de fortvlakte, zou volgens de planning kunnen ontwikkeld worden zodra het eerste gebied voor 3/4 zal zijn gerealiseerd, vermoedelijk dus vanaf 2014.³

De doelstelling *versterken van de groene open ruimte ten westen van de dorpskern*, die het gemeentelijk structuurplan (p. 29) nog eens beklemtoont, wordt dan wel erg utopisch. Als het zover is, zal de westelijke en noordwestelijke groene gordel immers op het grondgebied van Wijnegem zo goed als volgebouwd zijn, op het domein Ertbrugge en het restant van de fortvlakte na.

Maar ook het lot van dit noordelijke deel van het vroegere Fort I heeft al tweemaal aan een zijden draadje gehangen. De eerste keer gebeurde dat in 1971, zo vertelt de toenmalige burgemeester Theo Michielsens:

"Op zeker ogenblik daagde er een firma op uit Brussel: Galeries Anspach. De bouwmaatschappij Finspico zat er ook mee achter.

² Gemeenteraden van 20 april 1998 (advies) en van 19 april 1999 (beslissing).

³ Gemeentelijk ruimtelijk structuurplan Wijnegem (2005), richtinggevend deel, p. 22.

*Welnu, die wilden een groot woningencomplex aanleggen op de fortvlakte aan de overkant van de Sarma. En omdat het ging over een woonwijk voor vijf- of zesduizend man, een reusachtig project dus, was er ook een tweede kerk bij voorzien. (...) Heel het project is uiteindelijk ergens in de schuif blijven steken op een ministerie. Volgens mij is het tegengehouden door de directeur-generaal van Stedenbouw. Die wou niet. En ik denk dat Galeries Anspach een beetje later failliet is gegaan."*⁴

Door een gewestplanherziening in 1995 werd de bestemming van de fortvlakte gewijzigd van woonuitbreidingsgebied in bosgebied. Daarmee was ze wat beter beschermd. Het gemeentebestuur stelde aan de federale overheid voor om het terrein, dat aansluit bij de groene zone Ruggenveld-Ertbrugge, te benutten voor de aanleg van een stadsrandbos. De Wijnegemse minaraad pleitte voor behoud van een stukje ornithologisch waardevol grasland in het midden, omringd door een watergracht en beboste wandelbermen.

Groot was eenieders verbazing toen in het voorjaar van 2000 grote borden opdoken waarop de openbare verkoop van de grond werd aangekondigd. Toen even later ook enkele namen van kandidaat-kopers begonnen te circuleren, nam de bezorgdheid nog toe. Na discrete interventies vanuit meer dan één Wijnegemse hoek blies financie-minister Reynders de hele zaak echter in extremis af.

Recente ontwikkelingen

Maar op een bosaanplanting is het na zeventien jaar nog altijd wachten. Velen beginnen zich af te vragen of die er ooit nog zal komen. Niet alleen is de bodem daarvoor waarschijnlijk niet erg geschikt, maar er is de laatste tijd méér aan de hand. Ditmaal komt de dreiging uit de richting van Deurne.

Nieuwe ontwikkelingen inzake verkeersinfrastructuur dreigen de fortvlakte immers volkomen te isoleren. Meer nog dan de drukke Houtlaan dat al deed, snijdt om te beginnen de sombere mastodont

⁴ C. Evers en L. Spaepen, op.cit. p. 101.

van de nieuwe tramstelplaats - niet bepaald een architectonisch hoogstandje - de fortvlakte af van de groene stadsrand op Deurnes grondgebied. De slaapkamer voor 41 tramstellen zou zo geen symbolisch, maar een letterlijk sluitstuk kunnen worden voor de teloorgang van de buffer tussen stad en dorp.

En dat is niet alles. Binnenkort worden we geconfronteerd met de aanleg, achter de stelplaats en achter Makro, van een goederenspoorlijn en van de autoweg A102. Indien deze verkeersaders in een open sleuf zouden worden gelegd, dan is er ook in Deurne van een groene buffer haast helemaal geen sprake meer en wordt op de koop toe het domein Ertbrugge van Wijnegem afgesneden.⁵

Hoelang zal de groene fortvlakte nog kunnen standhouden tegen de vanuit alle kanten oprukkende bebouwing? Op de achtergrond zien we het shoppingcenter, de Makro en een stuk van de tramremise. (foto 2012)

⁵ De A102 tussen Ekeren en Wommelgem vormt de zogenaamde 'oostelijke bretel' van het Oosterweelplan, waaraan de spoorweg zou gekoppeld worden. De principiële beslissing van de Vlaamse regering van september 2010 spreekt van een aanleg *onder het maaiveld*. Dat kan betekenen in een open sleuf, in een geboorde tunnel of in een cut&cover-tunnel. De betrokken burgemeesters en enkele actiegroepen ijveren voor een (dure) tunnel, maar een beslissing daarover zal wellicht vooral afhangen van de financiële mogelijkheden van het gewest.

Het wordt meer dan ooit de vraag of vooral de fortvlakte, weldra langs vier zijden ingesloten, op middellange termijn niet hetzelfde lot zal beschoren zijn als het bosgebied aan de Oud-Sluisstraat, zeker als ze er - voor bouwpromotoren en andere plannenmakers erg aantrekkelijk - open en bloot blijft bij liggen.

Zo kunnen de jongste ontwikkelingen inzake mobiliteit het verstedelijkingsproces op twee manieren versterken: enerzijds doordat de komst van de tram het dorp inschakelt in het openbaarvervoersnetwerk van de stad, anderzijds doordat de nieuwe stelplaats en de verwachte wegen- en spoorweginfrastructuur de schaars geworden open ruimte tussen stad en dorp verder dreigen te urbaniseren.

Maar eigenlijk is Wijnegem planologisch al zeven jaar geleden bij de agglomeratie aangehecht. In het kader van het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen werd in 2005 immers het grootste deel van de gemeente, met name alles ten zuiden van het Albertkanaal, zonder veel inspraak ingedeeld bij het grootstedelijk gebied Antwerpen. Eén van de gevolgen daarvan is dat het Vlaams gewest in de toekomst beslist over de aanleg van bedrijventerreinen en over de ontwikkeling van woonuitbreidingsgebieden. Een ander gevolg is schaalvergroting: de maximale bouwhoogte in Wijnegem is nu officieel verhoogd, wat bijvoorbeeld al goed te zien is aan enkele nieuwe appartementsgebouwen aan de ingang van het dorp.

Nu ja, ...dorp?

Bronnen:

Archief HK Jan Vleminck:

- E. Pavoux en J. Lambert, *Chemin de fer d'Anvers à Eindhoven par Turnhout, et ses embranchements. Mémoire relatif à la demande en concession déposée le 19 août 1864*, brochure 8 blz.+ plan, Aarlen, 1865.
- E. Pavoux, *Projet de chemin de fer dans la Campine Anversoise*, met de hand geschreven nota, 1869.
- L. Meeùs en L. Chodoir, *Demande en concession d'un tramway à vapeur entre Anvers (Borgerhout) et Wyneghem (port). Mémoire descriptif*, brochure 7 blz., Wyneghem-Anvers, 1.3.1884.

Archief van de auteur:

- Gewestplannen 1970, 1976, 2005
- Ruimtelijk Structuurplan provincie Antwerpen, 2000
- Ruimtelijk Structuurplan gemeente Wijnegem, 2004-2005
- Afbakening grootstedelijk gebied Antwerpen, 2005
- Agenda gemeenteraden van 20.4.1998, 19.4.1999, 17.5.1999, 17.4.2000, 17.7.2000, 22.4.2002
- Info Wijnegem 1.1.1998, 1.3.1998, 1.5.1998, 1.7.2001
- Gecoro Wijnegem, documenten en verslagen 2002-2011

C. Evers en L. Spaepen, *Herinneringen aan Wijnegem*, Wijnegem, 2000

C. Evers, L. Spaepen en V. Werrebroeck, *Verleden en toekomst van de tram in Wijnegem*, uitg. HK Jan Vleminck, 2007

DE DODEN WAREN NIET GELIJK

Carlo Evers

'De dood maakt geen onderscheid', zegt men. Inderdaad, iedereen moet sterven, maar dat betekent niet dat alle mensen na hun dood ook op dezelfde manier behandeld worden. In een nog niet zo ver verleden was dat zeker niet het geval. Ook in de dood bestond er een klassenonderscheid. Jozef Peeraer, oud-begrafenisondernemer van Wijnegem, weet ons heel wat te vertellen over traditionele begrafenisrituelen, waarvan de meeste tot voorbij het midden van vorige eeuw nog algemeen in gebruik waren.

Na het overlijden werd de dode opgebaard in het huis waarin hij overleden was. Wassen en aankleden van de overledene gebeurde zo snel mogelijk, meestal door de zusters van het godsgasthuis van Wijnegem. Toen dit werk voor de zusters te veel werd, gebeurde het soms door bereidwillige burenen. Ook verpleegsters van het wit-geel kruis deden het, maar enkel bij personen die door hen verzorgd waren. In een later stadium werd het opbaren gedaan door zelfstandige verpleegsters of door de begrafenisondernemer zelf.

De dode werd doorgaans opgebaard in de slaapkamer, of als er plaats was, beneden in de voorkamer. Hij kreeg zijn beste kleren aangepast. Juwelen werden niet meegegeven in de kist. De handen werden gevouwen en tussen de vingers hield de dode meestal een paternoster geklemd, het kruisje goed zichtbaar. Op het bed werd een bloementuil gelegd. Op het nachtkastje, naast het lichaam, zette men een kruisbeeld, twee kandelaars met brandende kaarsen, een glas wijwater en een palmtakje om de dode met het water de zegen te geven. Kinderen werden dikwijls opgebaard te midden van witte bloemen.

Familieleden en buren baden in het sterfhuis een rozenkrans. Zodra de dode was opgebaard, zette men tegen de huisgevel een kruis op een lange staak, dat bleef staan tot de dag van de begrafenis. In Wijnegem waren er voor dat doel twee types van kruisen: een kruis zonder Christusbeeld was voor een dode die om negen uur zou worden begraven; werd de dode om tien of om elf uur begraven, dan was het kruis wél voorzien van een Christus.

De overledene bleef maximaal drie dagen opgebaard liggen. De dag voor de begrafenis werd hij in de kist gelegd, die vervolgens naar beneden gedragen werd en in de voorkamer op twee kleine schragen geplaatst. De kist werd afgesloten en gedrapeerd met een zwart baarkleed dat tot op de grond hing. Op het baarkleed was een kruis geborduurd of er in een andere stof op genaaid.

Bij een tien- of een elfurenmis werd de begrafenisstoet voorafgegaan door de pastoor en de onderpastoors, v.l.n.r. Van Hecken, Van den Bosch en Ceulemans. Foto genomen in 1946 ter hoogte van het gasthuis..

Op de dag van de begrafenis kwam de pastoor de overledene 'uithalen', zoals men dat noemde. De pastoor werd begeleid door twee misdienaars: de ene droeg het kruis dat tegen de gevel stond, de andere een kwispel. Ging het om een tien- of een elfurenmis,

dan waren ook de onderpastoors van de partij. De naaste familie had zich in afwachting rond de kist geschaard. Buren en kennissen konden nog een laatste groet brengen, waarna de kist door de pastoor werd gezegend. Ze werd vervolgens in de lijkwagen geschoven.

In stoet ging het van het sterfhuis naar de kerk. Voor de lijkwagen liepen beide misdienaars, eerst diegene die het kruis droeg en dan die met de kwispel, gevolgd door de pastoor. Achter de lijkwagen liepen, in één lange rij achter elkaar, eerst de mannelijke verwanten en dan de vrouwen, gevolgd door de groep van buren en kennissen. Onderweg werd er gebeden. Overal waar de stoet passeerde, bogen toeschouwers en voorbijgangers het hoofd, ze namen hun pet af of knielden neer.

Bij aankomst aan de kerk ging de pastoor in het portaal van de kerk staan, waarna de lijkwagen het kerkplein op draaide. De kist werd naar binnen gedragen, waarna de familie volgde.

Uitvaartmis om 9 uur, tweede klas

Bij begrafenissen om negen uur werd er gewoonlijk geen rouw opgehangen in de kamer waar de kist opgebaard stond. De dode werd zoals al gezegd opgehaald door één priester, vergezeld van twee misdienaars. In de kerk werd de doodskist op twee schragen voor de communiebank geplaatst. Op de kist was een zwart baarkleed gehangen en aan elke hoek van de kist werd een kandelaar met brandende kaars gezet.

Alexander Gerardi, secretaris van de kerkfabriek in de negentiende eeuw, liet in zijn testament van 20 augustus 1874 opnemen dat hij een lijkdienst van tweede klas verkoos met twaalf en een halve kilo witte waskaarsen. Familie, vrienden en buren moesten ervoor zorgen dat de uitvaart in een deftige herberg gebeurde.

Op 15 juni 1875 schreef Joannes-Baptiste Van Turnhout, koster-
onderwijzer te Wijnegem en weduwnaar van Maria Catharina Van

Schevensteen, eigenhandig zijn testament. Hierin schreef hij voor hoe zijn lijkdienst moest verlopen:

Eenen lijkdienst van tweede klas zal plaats hebben, met het lichaam tegenwoordig, als zulks gevoeglijk kan geschieden, en dit op de wijze als volgt:

6 wassen keersen van $\frac{3}{4}$ pond op den hoogen altaar

2 wassen keersen van $\frac{3}{4}$ pond op de acolieten der misdienaars ¹

10 wassen keersen van $\frac{3}{4}$ pond langs beide zijden der baar

4 wassen keersen van 1 pond op de hoeken der baar

13 wassen keersen van $\frac{1}{2}$ pond voor en 13 achter de baar

4 wassen keersen van een $\frac{1}{2}$ pond op elk zijaltaar

11 wassen keersen van een $\frac{1}{2}$ pond aan de beelden en 5 pond wassen offerkeersjes, 30 in getal.

Ik verlang dat mijn lichaam begraven worde in de gewijde aarde omtrent de grafplaats mijner overleedene Echtgenoot. Ik bekeer dat de Heeren Inspecteurs van het Lager Onderwijs door bijzondere of eigenhandige brieven mijner kinderen bij tijds van mijn overlijden bericht worden, en zij mijn verlangden doen kennen om in den lijkdienst tegenwoordig te zijn. De onderwijzers van het Canton Santhoven sullen verzocht worden met twee lijsten, uitgaande de eene naar Wommelghem, Ranst, Emblehem, Broechem, Viersel, Pulle, Pulderbosch, Santhoven, Massenhoven en Oeleghem, en de andere naar 's Gravenwezel, St. Job in 't Goor, Zoersel, Halle en Schilde. Die onderwijzers zullen de vigiliën ² en den

¹ Tot 1972 was een acoliet de hoogste van vier lagere wijdingen die aan het subdiaconaat voorafgingen. Daarna zijn de lagere wijdingen in het grootste deel van de katholieke Kerk afgeschaft. Sindsdien is het acolitaat een aanstelling die mannelijke misdienaars desgewenst kunnen ontvangen van de bisschop of van een oudere misdienaar. (nl.wikipedia.org/wiki/acoliet).

² Vigiliën zijn nachtelijke gebeden die voor de begrafenis worden gebeden voor het zielenheil van de overledene. Oorspronkelijk was het een nachtwake, voorafgaand aan een kerkelijk hoogfeest. In de loop der eeuwen werd de vigilie steeds naar een vroeger tijdstip verplaatst. Vanaf de veertiende eeuw werd met het woord ook de hele dag bedoeld die aan een hoogfeest voorafging. (www.encyclo.nl/begrip/vigilie)

lijkdienst verrichten bijgestaan van eenen koster, den dienst doende als koster bij verkiezing Louis Hermans van Wommelghem, indien hij aldaar nog in functie is.

Uitvaartmis om 9 uur, eerste klas

Bij een begrafenis om negen uur eerste klas werd de kist eveneens voor de communiebank geplaatst en gedrapeerd met een baarkleed. Op de hoeken werden kandelaars gezet met brandende kaarsen. Nu werden echter in het verlengde van de kist, aan beide zijden, nog extra kaarsen geplaatst, aan elke zijde acht tot tien. Gewoonlijk werd zulke mis gecelebreerd door de pastoor en één of twee onderpastoors.

Uitvaartmis om 10 uur, tweede klas

Meer kapitaalkrachtige doden werden begraven om tien uur. Op dat uur werd de mis gecelebreerd door drie priesters. In de laatste wilsbeschikking van Anna Theresia Van Opstal, opgemaakt op 4 januari 1889, lezen we het volgende:

Ik wil en beveel dat mijn lijkdienst zal geschieden met de plechtigheid van een tien ure lijk van de eerste klas. Ik wil dat mijne begrafenis zal plaats hebben op het kerkhof te Wijneghem.

Bij een begrafenis van tien of elf uur werd de kamer waarin de dode lag, volgens de wens van de familie ingericht als rouwkamer of 'rouwkapel'. De rouwkapel werd ingericht na het kisten van de overledene. Men bekleedde de kamer met zwarte doeken. Op deze doeken, al dan niet geborduurd, was een kruis met Christusfiguur aangebracht en naast het kruis twee engelen. Bovenaan, tegen het plafond, werd een 'lambrekijn' aangebracht, een horizontaal doek als afdekking. De doeken werden aanvankelijk aan de muren vastgenageld, wat dikwijls tot beschadigingen leidde. Later werden ze opgehangen aan verstelbare ijzeren buizen die tussen het plafond en de vloer geklemd werden.

De kist wordt door vier dragers de kerk binnengedragen. De kerkdeur is met een 'portière' omgeven, een teken dat het om een tien- of elfurenlijk ging (1946).

Op de dag van de begrafenis werden de voordeur van het sterfhuis en ook de kerkdeur bekleed met een zogenaamde 'portière', een dubbel zwart gordijn, waarvan beide delen in het midden met een zware stoffen band aan de zijkant van de deur werden vastgemaakt. De doeken mochten de grond net niet raken. Bovenaan werd het geheel afgewerkt met een dwars, onderaan gekarteld doek over de breedte van de deur. Tegen de gevel van het sterfhuis werden ook over de hele breedte zwarte doeken opgehangen.

De mis werd opgedragen door de pastoor, bijgestaan door twee onderpastoors. De kist werd, zonder baarkleed, geplaatst voor de communiebank onder een katafalk, een soort tent in zwarte stof. Deze katafalk, die eigendom was van de kerk, stond eveneens op twee schragen. Rondom werden kaarsen geplaatst. De vier kandelaars aan de hoeken van de kist werden in dit geval niet gebruikt. Bij het ten offer gaan liep de naaste familie met kaarsen rond de kist.

Uitvaartmis om 10 uur, eerste klas

Bij een tienurenmis eerste klas werd de katafalk op het hoogkoor geplaatst. Op de vier hoeken werden kaarsen gezet. De communiebank en het gestoelte, enkel het gedeelte waar de handen op rusten, werden met zwarte doeken bekleed. Van aan de deur van de sacristie werd een doek gehangen, achter het altaar door tot aan de deur van de sacristie der misdienaars. Ook voor het altaar zelf werd een zwart doek opgehangen, het zogenaamde antependium. Ten slotte lag er ook een op de grond voor het altaar.

De beide staande lusters, die normaal voor het altaar van O.-L.-Vrouw van de Bloeiende Wijnstok stonden, werden mee op het hoogkoor geplaatst en aangestoken. De mis werd opgedragen door vier priesters.

Uitvaartmis om 11 uur

Bij de elfurenmis werden dezelfde draperingen aangebracht als bij een mis van tien uur eerste klas, met dit verschil dat het volledige gestoelte bekleed werd met zwarte doeken. De familie nam er op plaats. Op het koor werden soms nog extra kaarsen ontstoken. Enkel nieuwe kaarsen werden gebruikt. Ook deze missen werden gecelebreerd door vier priesters.

Begravenissen door de Commissie van Openbare Onderstand

Het gebeurde dat de familie van de overledene niet bij machte was om een begrafenis te betalen. Dan werd deze geregeld door 'de Commissie' (de COO). In de volksmond werd dan gezegd: "*Hij (of zij) is begraven van den armen*".

Bij het overlijden van iemand die in het gasthuis verbleef, werd de dode in de kist opgebaard in de kapel van het gasthuis. Een uur voor de eigenlijke uitvaartmis werd daar nog een dienst gehouden door de aalmoezenier. Was de gasthuisbewoner behoeftig, dan werd de kist door dragers op de schouder naar de kerk gebracht.

Op de kist lag een zwart baarkleed dat bijna tot op de grond reikte, zodat de dragers goed moesten uitkijken dat ze er niet op traptten. De dragers waren volledig in het zwart gekleed, met een wit hemd en een slipjas er overheen. Als de familie de begrafenis betaalde, dan werd de dode met een lijkwagen opgehaald en volgde een gewone lijkstoet naar de kerk.

Begravenissen van adellijke personen

In de rijke Wijnegemse geschiedenis had de lokale adel een grote invloed op het dagelijkse leven van de gewone mensen. Ofwel zorgde de *noblesse* voor werk, ofwel waren de dorpingen op een andere manier aan die adel schatplichtig. Ook aan het geestelijke leven en aan de kerkelijke riten leverden de adellijke families een aanzienlijke financiële bijdrage, in de hoop zo gemakkelijker de eeuwige gelukzaligheid te verwerven.

In de meeste kastelen bevond zich een kapel, maar ook in de parochiekerken waren de edelen 's zondags opgemerkte aanwezig. Dikwijls hadden zij een afzonderlijke ingang, maar altijd ook een gereserveerde plaats vooraan in het hoogkoor of soms zelfs in een zijloge. Ze beschikten over eigen fluwelen zitbanken of stoelen, die niet zelden voorzien waren van het familiewapen.

In de nu afgebroken neogotische parochiekerk van Wijnegem, in 1854 gebouwd op de fundamenten van de kerk van 1569, hingen een drietal 'obiits', adellijke rouw- of memorieborden. Momenteel zijn ze ondergebracht in het Wijnegemse gemeentehuis. Zonder twijfel moeten er, gezien de constante aanwezigheid van edelen in Wijnegem, vroeger veel meer dan drie geweest zijn, maar spijtig genoeg zijn ze verdwenen. Ze werden vermoedelijk verwijderd bij het herschilderen van de kerk en nooit meer teruggehangen. Waar ze gebleven zijn is niet bekend.

Het ophangen van obiits in de kerk is een zeer oud heraldisch gebruik. Het is ontstaan in de Lage Landen, voornamelijk in het

graafschap Vlaanderen, en heeft een hele ontwikkeling gekend: van heraldische rouwvlaggen, rechthoekige wapenkabinetten met talrijke familiewapens, tot de huidige ruitvormige borden van ca. 1 op 1 meter (*Foto: obit van ridder Gustave van Havre, 1892*).

Het rouwbord werd vooraan in de rouwstoet megedragen door jachtwachters of door andere dienstboden. Op dit memoriebord werd de tekst *Obiit* (Latijn voor: *hij of zij is overleden*) geschilderd, met de naam van de afdijvige, de overlijdensdatum en het familiewapen. In de kerk werd het voor de katafalk gezet. Kartonnen rouwbordjes van ca. 40 op 40 centimeter met

het wapen van de overledene hingen aan de grote kandelaars. Na de begrafenis in de adellijke grafkelder, in of toch in de onmiddellijke nabijheid van de kerk, werd het rouwbord dicht bij het hoogkoor opgehangen. De familie betaalde de pastoor voor dit voorrecht. Door een verkeerde interpretatie van een bisschoppelijk schrijven werden deze obiits in de jaren 1960 door de lokale clerus verwijderd.

Van alle obiits die ooit de kerk van Wijnegem sierden, zijn er dus nog slechts drie bekend, namelijk:

1. Obit 1 juni 1934: ridder Georges Charles Clément Rafaël van Havre, geboren in Antwerpen op 17 mei 1871 en overleden in Wijnegem. Hij huwde in Deurne op 27 juni 1897 met Nathalie Valentine Marie-Josèphe du Bois de Vroylande (1875- 1961). Hij was burgemeester van Wijnegem.
2. Obit 3 juni 1945: alliantiewapen van Marie Josephine Emile Paule Osy de Zegwaart, geboren te Merksem op 25 augustus

1861. Zij huwde met Gustave “Adolph” Marie Mols (1850-1929). Zij kregen zes kinderen.

3. Obiit 11 januari 1961: alliantiewapen van barones Nathalie Valentine Marie-Josèphe du Bois de Vroylande, geboren in Halle op 24 juli 1875 en overleden in Wijnegem op 11 januari 1961. Zij was de weduwe van ridder Georges Charles Clément Rafaël van Havre (zie boven). Het echtpaar had tien kinderen: vijf jongens, die allen de titel van ridder erfden, en vijf meisjes.

De doodsbrief of rouwkaart

Doodsbrieven of rouwkaarten maken een overlijden bekend. Het waren edellieden en voorname burgers die in de eerste helft van de negentiende eeuw voor het eerst rouwkaarten en doodsbrieven lieten drukken. De rouwkaarten zijn het oudst. In de eerste helft van de twintigste eeuw namen de gewone burgers dit gebruik over en werd het drukken van rouwbrieven heel gewoon.

Rouwkaart voor senator ridder Constantin van Havre, verspreid door de maatschappij La Prévoyance, samengesteld uit oudgedienden van Napoleon, 1855.

Op doodsbrieven uit de negentiende eeuw vinden we de volgende gegevens: de naam van de overledene, in een groot lettertype gedrukt, de plaats en de datum van geboorte en overlijden, de naam van de echtgenoot of echtgenote, weduwe of weduwnaar, de namen van verwanten, de plaats van de kerkdienst en de plaats waar de overledene begraven zal worden. De teksten waren steeds in het Frans gesteld.

Onderstaand overlijdensbericht is dat van Constantin van Havre, vader van onze latere burgemeester Gustave van Havre:

Madame la Douarière VAN HAVRE née DELLA FAILLE,
Monsieur Gustave VAN HAVRE et son Fils,
Monsieur Clément COGELS, Madame Clément COGELS née VAN HAVRE et
leurs Enfants

Ont la douleur de vous faire part de la perte sensible qu'ils viennent de faire
en la personne de Monsieur

CONSTANTIN CHARLES MARIE VAN HAVRE

Chevalier des Ordres de Léopold et du Lion Néerlandais,
Ancien Membre du Sénat, ancien Colonel Commandant de
la Garde Civique d'Anvers

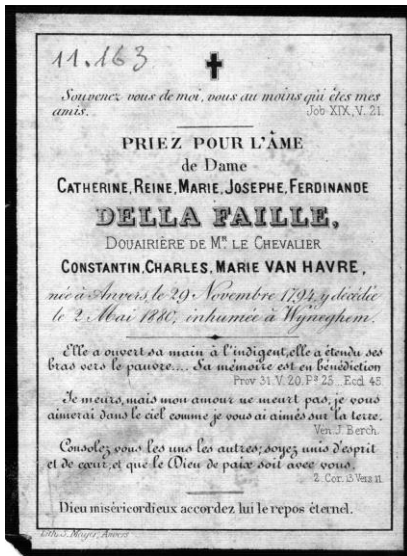
Leur Epoux, Père, Beau-père et Aïeul, décédé à Anvers le 29 Juin 1855, à l'âge
de 61 ans, 4 mois, 22 jours,
MUNI DES SAINTS SACREMENTS DE L'EGLISE.

LE SERVICE FUNEBRE ET L'ENTERREMENT SE FERONT A WYNEGHEM,
LE LUNDI 2 JUILLET A 11 HEURES.

Un second Service funèbre sera célébré à Deurne, le Jeudi 5 Juillet à 11 heures.
Les Funérailles auront lieu à l'Eglise Paroissiale de St.-Jacques, le Vendredi 6
Juillet à 11 heures.

QUE SON AME REPOSE EN PAIX

De rouwkaarten, 14 op 20 centimeter, waren meestal afgezoomd met een dubbele zwarte rouwband. Boven de tekst stond steeds een zwart kruisteken. De doodsbrief was aanvankelijk een dubbel gevouwen A3-blad. Tot ongeveer het midden de jaren 1960 waren deze brieven afgeboord met een zwarte rand van 12 millimeter. Later werd de omranding paars, en midden de jaren negentig bleef enkel nog een smal grijs randje van 2 millimeter over.

Doodsprentje, voor- en achterkant, van Catherine Della Faille, douairière van ridder Constantin van Havre, 1880. Op de ets van de kerk van Wijnegem werd het familiegraf bijgetekend.

Enkel de voorzijde van de brief was bedrukt, en wel in het zwart. Bovenaan, onder het kruis, stond dikwijls een tekst als: *Gegroet, o Kruis, onze enige hoop!* Daaronder kwam bijvoorbeeld: *Het heeft de Heer behaagd tot Zich te roepen de ziel van Zijne trouwe dienares, een teerbeminde echtgenote, hun lieve moeder, zuster, schoonzuster, tante, groottante en nicht ...*

Onder de gegevens over plaats en datum van overlijden werd dikwijls ook vermeld: *Voorzien van het H. Oliesel.* Dan volgde: *Dit melden U, diep bedroefd, in volle onderwerping aan Gods Heilige Wil ...*

Onderaan werd een rouwadres gedrukt, meestal het adres van een directe verwante. Helemaal onderaan stonden, in kleine letters, de gegevens van de begrafenisondernemer.

De traditie wordt voortgezet

Zoals men kan merken zijn vele van deze rituelen en tradities nog altijd in gebruik.

Ook nu nog is het de gewoonte dat familie en kennissen op de begraafplaats een laatste groet brengen aan de overledene door met wijwater een kruisteken op de kist te sprenkelen. Daarna is er, net als vroeger, een bijeenkomst van de familie, waarop soms ook burens en kennissen uitgenodigd worden: de koffietafel. In de volksmond hoort men nog altijd: *“Hij is op de koffie gevraagd”*. Deze koffietafels werden vroeger gewoonlijk in een zaaltje van een herberg gehouden. In Wijnegem gebeurde dat dikwijls in het zaaltje van het aloude café De Ploeg, tegenover de Schoolstraat, of bij De Smeed, op de hoek van de Turnhoutsebaan en de Schoolstraat. Vanaf de jaren 1970 werd café Het Brouwershuis, naast de vroegere kerk, vaak voor de koffietafel gebruikt. Na de bouw van de nieuwe kerk aan de Wommelgemsesteenweg nam de ontmoetingsruimte van de kerk deze functie dikwijls over. Meestal worden pistolets of broodjes en koffiekoeken geserveerd met koffie. Een gebed ter nagedachtenis van de overledene gaat nog altijd op vele plaatsen de maaltijd vooraf.

Tegenwoordig worden doodsbrieven ook uitgehangen aan de vitrine van de begrafenisondernemer of zelfs in sommige winkels. Sedert enkele jaren worden overlijdensberichten ook in kranten opgenomen, zodat een breder publiek bereikt wordt.

Ook de doodsbrieven zelf zijn geëvolueerd. Buiten de algemene gegevens over de overledene en zijn familie worden tegenwoordig ook verenigingen vermeld waarin de overledene actief was. De somberheid van de brieven is ook verdwenen. Ze zijn lichter en diverser van kleur en worden soms getooid met een bloem of een ander symbool. De vroegere zwarte, purperen of grijze randen rond de brief zijn verdwenen en het formaat is van A3 tot een dubbel gevouwen A4-blad gereduceerd. Het gebruikte papier is

dikker en beter van kwaliteit. De begrafenisondernemer staat zelf in voor het drukken van de doodsbrieven en bidprentjes.

Bronnen:

Archief Jacques baron le Roy Genootschap vzw.

P. Arren, *Van kasteel naar kasteel*, deel 6, HK Hobonia, Kapellen, 1995, p.280-281.

Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen, prov. Antwerpen, 10N, Brussel

G. Plomteux, R. Steyaert, L. Wylleman, *Inventaris van het cultuurbezit in België*

G. Springael, *Historische Herinneringen over Wijneghem en Omstreken*, 1891, (eerste deel)

Interview met Jozef Peeraer, oud-begravenisondernemer van Wijnegem, 28 maart 2011

nl.wikipedia.org/wiki/Rouwboard

JOHANNES FLEMINGUS (1527-1568), NEOLATIJSNS DICHTER

(DEEL 1)

Raymond Correns en Hugo Rau

Jan Vleminck, naar wie de Wijnegemse heemkundige kring in 1964 werd genoemd, was de zoon van Sebastiaan Vleminck en Aleydis Parijs. Hij werd, vermoedelijk in 1527, geboren in de stad Limborch (nu Limbourg nabij Verviers), de hoofdplaats van het toenmalige hertogdom met dezelfde naam.

Na een opleiding in de nabije abdijschool van Rolduc, schreef hij zich in aan het Collegium Trilingue, het Drietalencollege van de Leuvense Universiteit waar Latijn, Grieks en Hebreeuws werd onderwezen. Die opleiding stelde Vleminck in staat om in zijn verder leven als een volwaardig renaissancist te fungeren: Neolatijnse gedichten te schrijven, Latijnse brieven te publiceren en in contact te komen met geestesgenoten, de humanisten.

De bloeiende boekdrukkunst bood de mogelijkheid om eigen werk bekend te maken, vooral als de auteur een beroep kon doen op bevriende latinisten en daarbij ook over voldoende financiën kon beschikken. En dat was bij Jan Vleminck - met zijn verlatijnste naam Flemingus - het geval, zeker na 1550, toen hij in Spanje financieel agent werd aan het hof van Karel V in Valladolid, en na Karels aftreden verder in dienst van Filips II. Hij verbleef er in de hogere kringen, maar werd er door een ernstige ziekte getroffen. Tot tweemaal toe redde de geneesheer Jan Goropius Becanus (Jan Gerartsen van Gorp, nabij Hilvarenbeek) zijn leven.

Deze humanist, die ook aan het Leuvense Drietalencollege had gestudeerd, had rond 1545 aan dezelfde universiteit het diploma van 'medicijnman' behaald. Aan het Spaanse hof werd hij lijfarts

van beide zusters van Karel V, namelijk Eleonora van Oostenrijk en Maria van Hongarije, geen onbekenden voor Flemingus.

Het was deze Jan Goropius Becanus die de gedichten van Jan Vleminck bekendmaakte in zijn werk *Vertumnus*. Gelegenheid tot schrijven kreeg hij na zijn terugkeer naar Antwerpen, waar hij op 28 juni 1555 werd ingeschreven in de schepenboeken. Vanaf die dag kon hij dus aan de uitgave van zijn *Vertumnus* werken.

Reeds in 1555 kwam Becanus in contact met Plantin, en dit in vrij dramatische omstandigheden. De latere aartsdrukker was toen nog boekbinder en lederbewerker en was nog maar vijf jaar poorter van Antwerpen. Op een avond bracht hij een lederen koffertje naar Gabriël de Çayas, secretaris van Filips II, toen hij op de Meir werd aangevallen en zwaar verwond door enkele dronkaards. Zij hadden een rekening te vereffenen met een citerspeler die hen had beledigd, en hielden Plantin met zijn koffertje voor de muzikant in kwestie. Plantin kon nog strompelend zijn huis bereiken, waar hij werd verzorgd door Becanus en door Johannes Farinalius, de twee befaamdste artsen van Antwerpen. Hoewel de beide geneesheren aanvankelijk betwijfelden of ze hun patiënt nog zouden kunnen redden, slaagden ze daar toch in.

Plantin, wiens schouder ernstig was toegetakeld, kon sindsdien het beroep van boekbinder niet meer uitoefenen en verkoos drukker te worden. In 1562 werd hij echter verdacht van protestantse sympathieën, omdat er op zijn persen een ketters boekje zou zijn gedrukt. Hij achtte het daarom veiliger de Scheldestad een poos te ontvluchten en trok naar Parijs. In 1563 kon hij terugkeren en de drukkerij opnieuw inrichten onder de vorm van een vennootschap, waartoe ook Goropius Becanus behoorde.

In 1580 gaf Christoffel Plantin, in een fraai folio gedrukt, de *Opera* van Becanus uit. De titel van het derde deel, *Vertumnus*, verwijst naar de oude Etruskische god van de verandering en meer specifiek van de wisseling der seizoenen. Becanus schrijft erin dat

hij samen met Jan Vleminck in Valladolid verbleef, waar laatstgenoemde financieel agent was bij Filips II. Nadat Flemingus op 23 oktober 1568 gestorven was - vermoedelijk in zijn Wijnegems landgoed - heeft Becanus op ontroerende wijze de herinnering aan zijn goede vriend geëerd door een keuze uit diens verzen in zijn *Vertumnus* op te nemen.

*Jan Goropius Becanus (1519-1572),
kopergravure van A. Wiericx.*

*Christoffel Plantin (1520-1589),
ets van H. Borremans*

In een schitterend stuk Latijns proza, zo lezen we bij professor J. IJsewijn¹, beschrijft Goropius Becanus hoe hij samen met de graecus Gerardus Falkenburgius (Gerard van Valkenburg), een andere vriend van Jan Vleminck, op een mooie ochtend naar Wijnegem wandelt om er de broer van de overledene te bezoeken. Deze dialoog is een mengeling van klassieke geleerdheid en een soms uiterst modern aandoend natuurgevoel. Herinneringen aan

¹ J. IJsewijn, *De humanistische literatuur in Vlaanderen*, in: *Vlaanderen*, 39ste jg. nr. 2, maart-april 1990, p. 82-85.

Homerus, Aristophanes, Socrates, Aristoteles en Plinius kruiden het gesprek, maar tegelijk leren we hoe de mens zich in de natuur nooit alleen kan voelen:

"Kijk eens", zegt Becanus, "hoe de bermen van de grachten aan weerszijden van onze weg ons toelachen met het bonte groen van de planten en ons uitnodigen tot een gesprek! Genieten onze ogen hier niet van een schitterend schouwspel? Kan onze tong niet proberen in de diverse smaken de verschillende eigenschappen te ontdekken? Snuift onze neus niet de vele geuren? Een zo grote verscheidenheid moet toch onze geest enorme stof bieden tot vele en lange beschouwingen, vind je niet?"

Als het gesprek op Jan Vleminck komt, sparen ze hun lof voor hun overleden vriend niet:

"Ik geloof niet", zegt Falkenburgius, "dat ik ooit een aangener, verfijnder, scherpzinniger en geestiger mens heb gekend. Had hij zich helemaal aan de muzen gewijd, dan had hij zich beslist met de grootste klassieke dichters kunnen meten. Maar, zoals het in ons land pleegt te gebeuren, verzaakte hij aan de dichtgodinnen ten voordele van Mercurius, de god van de bankiers. Hij volgde daarin het voorbeeld van zijn schoonvader Gaspar Schets. Die had gemakkelijk de palm kunnen verwerven onder de dichters, maar hij verkoos de grootste te zijn in handel en in staatszaken, liever dan op de heilige Heliconberg met klimopraken te worden gekroond."

Becanus neemt een tiental gedichten en brieven van Flemingus over. Hij draagt het werk op aan Arnold Vleminck, de broer van de dichter en zijn opvolger als heer van Wijnegem, en plaatst er een afbeelding bij van het wapenschild van de familie (p. 1-2). Vervolgens komen aan de beurt:

p. 3: een lofdicht op Karel V in Valladolid;

p. 5: een graf dicht op Maria van Hongarije, zuster van Karel V;

p. 6: een brief uit Londen, door Jan Vleminck gezonden aan zijn broer Arnold op 12 december 1551;

p. 7: een eerste elegie (klaaglied) bij het heengaan van Neaera, de geliefde van Flemingus;
p. 8: een tweede elegie voor Neaera;
p. 9: een latere klacht vanuit Rome;
p. 10: een gedicht opgedragen aan Giovanni Guicciardini (broer van de kaartenmaker Ludovicus Guicciardini uit Florence), die in Antwerpen in de gevangenis zit;
p. 10: een elegie op de dood van Molsa;
p. 11: een brief van Flemingus aan zijn geliefde Andromache;
p. 14: een tweede brief van Flemingus aan dezelfde Andromache.
Op de pagina's 15 tot en met 23 volgen dan nog enkele teksten en gedichten van vrienden van Flemingus.

In een volgende bijdrage zullen we een selectie uit Jan Vlemincks dichtwerk van naderbij bekijken.

Bronnen:

- R. Correns, *De arts aan het Spaanse Hof in Valladolid redde Jan Vleminck*, in: tijdschrift HK Jan Vleminck, 29ste jg. p. 46-49 en 67-71
R. Correns, *Maria van Hongarije en Jan Vleminck*, in: tijdschrift HK Jan Vleminck, 29ste jg. p. 92-94
J. IJsewijn ², *De humanistische literatuur in Vlaanderen*, in: Vlaanderen, 39ste jg. nr. 2, maart-april 1990, p. 82-85
E. Frederickx ², doctoraatsthesis over Johannes Goropius Becanus
A. Gerlo en H.D.L. Vervliet, *Becanus (Beke, van der)*, nr. 3188 in Bibliographie de l'Humanisme des Anciens Pays-Bas, Presses Universitaires de Bruxelles
H. Rau, *De ontdekking van een onbekend portret van J. G. Becanus in het Groeningemuseum te Brugge*, voordracht in Hilvarenbeek, 31 maart 1969.

² Prof. dr. Jozef IJsewijn en dr. Eddy Frederickx, beiden vroegtijdig overleden, waren betrokken bij de opzoekingen die de auteurs van dit artikel in de tweede helft van de jaren 1960 zijn begonnen over Johannes Flemingus, heer van Wijnegem. Professor (KU Leuven) Jozef IJsewijn vertaalde de Neolatinse teksten en Eddy Frederickx werkte de gevonden teksten verder uit in zijn doctoraatsthesis.

SOS VLEMINCKTOREN

Karel Baets

Iedereen die een beetje begaan is met ons historisch erfgoed, weet dat de Vlemincktoeren, die meer dan vier en een halve eeuw alle externe invloeden weerstaan heeft, nu in een verregaande staat van verval beland is. De bekommernis voor dit mooie gebouw leeft bij vele mensen, zeker bij de mensen die zich interesseren voor geschiedenis en heemkunde.

De Wijnegemse heemkring heeft zijn naam te danken aan een van de meest illustere bewoners van het 'Hof ter Borch', Jan Vleminck. De toren, een poortgebouw met duiventoren, is samen met de daarachter gelegen stallingen of koetshuis alles wat rest van het vroegere huis van plaisantie, dat gebouwd werd rond 1530. In de wijde omgeving is geen gebouw te vinden dat zo oud is. Een reden te meer om er zorg voor te dragen.

In 1978 werden de toren en het koetshuis, die toen nog eigendom waren van het ministerie van Financiën, als monument geklasseerd. In het begin van de jaren 1990 vond het gemeentebestuur een investeerder bereid om de Vlemincktoeren te renoveren zonder dat het voor Wijnegem iets zou kosten. Aan het voorstel waren echter voorwaarden verbonden die voor de eigenaar moeilijk te aanvaarden waren. Hij wees het dus af. De verkrotting ging in versneld tempo verder. Ze is in de laatste veertig jaar waarschijnlijk sterker toegenomen dan in de vierhonderd jaar ervoor.

Toen Financiën in 1998 liet weten het park te willen verkopen, zette de gemeente een onteigeningsprocedure in. Zo werd het park met inbegrip van de toren in 2001 eigendom van de gemeente. Maar daarmee zijn de problemen natuurlijk allerminst opgelost. Alleen al de broodnodige instandhoudingswerken betekenen voor

de kas van de gemeente een ware aderlating. En dan moet er nog een geschikte bestemming worden gevonden ...

Enkele detailfoto's van de huidige toestand: rot houtwerk, afgebrokkelde stenen, een dikke moslaag op de daken, kapotte ramen, enz. Het verval is ver gevorderd.

De Vlemincktoeren maakt deel uit van onze Wijnegemse identiteit. We mogen fier zijn dat zulk gebouw tot ons patrimonium behoort. Ook in de Wijnegemse Cultuurraad leeft die bekommernis sterk. De Algemene Vergadering van de CR formuleerde in februari 2009 een advies aan het gemeentebestuur, waarin erop werd aangedrongen dat het gebouw een culturele bestemming zou krijgen waartoe de Wijngemnaars toegang zouden hebben. In oktober jongstleden werd de gemeente geadviseerd de instandhoudingswerken onverwijld voort te zetten.

Zowel bij de bevolking als bij de beleidsmakers mag de bekommernis voor het gebouw niet wegdeemsteren. Daarom werd in 2011, in de schoot van de CR, een werkgroep opgericht ‘SOS Vlemincktoeren’, die met diverse activiteiten de aandacht wil blijven vestigen op de Vlemincktoeren. In september jl. werden aan de toren authentieke historische dansen uitgevoerd door een gezelschap dat daarin gespecialiseerd is, en in januari was er in ‘t Gasthuis een fototentoonstelling, waarop acht fotografen in meer dan 70 foto’s een indringend beeld gaven van de poëtische schoonheid, maar ook van de lamentabele toestand van de toren. Op 13 maart organiseerde de WaqK in de boerderij van ‘t Gasthuis een opendeurdag, waarop de leden hun werkwijze demonstreerden en waarop de Vlemincktoeren als schilderobject de volle aandacht genoot.

De werkgroep wil, liefst in samenwerking met Wijnegemse verenigingen, nog meer activiteiten opzetten om steeds weer de Vlemincktoeren te promoten. De dienst Cultuur plant op 22 april een familiedag in het park. Er kan deelgenomen worden aan een avontuurlijke tocht om de erfenis van Jan Vleminck te heroveren. Ook allerlei andere (meestal speelse) activiteiten zullen Jan Vleminck en zijn tijd weer tot leven brengen. Want de Vlemincktoeren mag niet verloren gaan. Dat mogen we niet laten gebeuren. Daarvoor is hij te uniek, historisch te belangrijk en te zeer verankerd in het beeld van Wijnegem. De Vlemincktoeren vormt

een stuk van ons collectief geheugen en van de Wijnegemse identiteit.

De toekomst zal uitwijzen of ‘SOS Vlemincktoeren’ zijn doelstellingen moet verruimen naar een meer actiegerichte of naar een meer ondersteunende werking. Toetreden tot de werkgroep kan bij leden van het dagelijks bestuur van de CR of op de e-adressen: hedwig.vigoureux@gmail.com, lissette.vandersteen@telenet.be of karel.baets@skynet.be.

Bronnen:

Info Wijnegem, november 1998 en juli 2001.

WAT STRAATNAMEN VERTELLEN

(O-P)

Carlo Evers

Oude Turnhoutsebaan

De raad, overwegend dat het gedeelte langs de oprit naar de brug noorderkant en omvattende de nummers 439 en 396 tot aan het Albertkanaal, voor het merendeel der bevolking en zeer speciaal voor de personen buiten de gemeente moeilijk te vinden is;

Gezien het noodzakelijk is voor de bewoners van voormeld gedeelte dat deze moeilijkheid ten spoedigste worde opgelost; Beslist met algemeenheid van stemmen het gedeelte van de Turnhoutsebaan langsheen de oprit van de brug–noordkant en omvattende de nummers 439 en 396 tot aan het Albertkanaal, onder voorbehoud van instemming door de heer Gouverneur te veranderen in 'Oude Turnhoutsebaan'. (Gemeenteraad van 27 juni 1960).

Deze straat vormde oorspronkelijk het natuurlijke verlengde van de Turnhoutsebaan richting Schilde, maar door het graven van de Kempische Vaart in de jaren 1852-1856 werd deze verkeersweg doorgesneden. Een draaibrug vormde toen de verbinding tussen beide gedeelten. Bij het bouwen van een nieuwe brug kort na de Tweede Wereldoorlog werd de Turnhoutsebaan ter hoogte van de vaart enigszins naar het westen verlegd, zodat de oprit aan de kant van Schilde achter de huizen kwam te liggen. Zo geraakte het oudere gedeelte van de baan verlost van het doorgaand verkeer, maar lagen er over een afstand van ruim honderd meter eigenlijk twee Turnhoutsebanen naast elkaar. De naamsverandering van 1960 was dus nodig om verwarring te vermijden.

De Oude Turnhoutsebaan vormt de verbinding tussen de (nieuwe) Turnhoutsebaan en de kanaaldijk - Het Sas. Door recente plannen

van de Dienst der Scheepvaart voor de aanleg van een tweede duwvaartsluis is momenteel een aanzienlijk deel van de straat met onteigening bedreigd.

Archief gemeente Wijnegem, gemeenteraad 27.6.1960

Voordat de Kempische vaart en later het Albertkanaal werden gegraven, liep deze steenweg gewoon rechtdoor naar het centrum van het dorp (foto 1958).

Oud-Gasthuisstraat

Ridder Gustave van Havre werd in 1848 tot burgemeester van Wijnegem benoemd. Hij bleef dit ambt uitoefenen tot aan zijn dood in 1892. Dat hij met het lot van zijn medeburgers begaan was, blijkt uit het feit dat hij op zijn initiatief een jongensschool liet bouwen op het stuk grond dat door zijn vader geschonken was aan de gemeente.

In de huidige Oud-Gasthuisstraat liet hij op zijn kosten een eerste gasthuis bouwen voor zieken en hulpbehoevenden. Dit gebouw werd opgetrokken in 1847 op de toenmalige Zavelberg, achteraan in de straat, ongeveer ter hoogte van het huidige speelpleintje.

Gustave van Havre werkte uitsluitend met aannemers uit Wijnegem. Het geheel kostte hem 9.023,46 frank.

Toen er in 1866 een cholera-epidemie uitbrak, waaraan in België niet minder dan 45.000 mensen stierven, ging de burgemeester bijna dagelijks zijn zieke dorpsgenoten een bezoek brengen om hun zijn morele steun te betuigen. Dit leverde hem en zijn familie voorgoed de sympathie op van de bevolking. Voor deze edelmoe-dige toewijding werd hem trouwens het Burgerkruis eerste klasse toegekend.

Het oude gasthuis bevond zich rechts achter de geparkeerde auto (foto 1979).

Zijn zoon Albert schonk het gebouw in 1892 aan de gemeente, op voorwaarde dat het verder als gasthuis zou gebruikt worden voor de inwoners van Wijnegem. Maar door de grote bevolkingsaan-groei werd het weldra te klein en liepen de kosten voor onderhoud hoog op. Er werd besloten om een volledig nieuw godsgasthuis te bouwen aan de Turnhoutsebaan. Ook hier leverde de familie van Havre financiële steun. Vandaag doet dit nieuwe gebouw dienst als gemeenschapscentrum.

De Oud-Gasthuisstraat verbindt de Merksemsebaan met de Weyd-veldstraat en de Voetbalstraat.

Catalogoog 700 jaar familie van Havre, 2004

Oud-Sluisstraat

Het gedeelte van de Broekstraat vanaf de Merksemsebaan tot aan de vaart wordt Oud-Sluisstraat (collegebesluit van 26 mei 1936). De Oud-Sluisstraat maakt de verbinding tussen de Vaartdijk en de Blikstraat.

De Oud-Sluisstraat heette in het midden van de achttiende eeuw 'Blickstraet', naar het perceel *het Blickstuck*, dat op die plaats gelegen was.

Waar de Oud-Sluisstraat uitmondt aan de oevers van het Albertkanaal lag vroeger een sluis op de Kempische Vaart. Voordat de vaart was aangelegd (1852-1856), heette de Oud-Sluisstraat nog Broekstraat, aangezien ze van die straat het verlengde was. De Broekstraat begon toen aan de huidige 's-Gravenwezelsesteenweg en eindigde aan de huidige Merksemsebaan. De vaart, die toen slechts 22 meter breed was, had in Wijnegem vier draaibruggen en één sluis. Het is bij het verdwijnen van deze sluis dat het zuidelijke gedeelte van de Broekstraat de naam Oud-Sluisstraat kreeg. De sluis verdween bij de verbreding van de Kempische vaart tot het Albertkanaal in 1934.

Rond de Oud-Sluisstraat is recent een industriegebied ontwikkeld.

J. Wuyts Enkele grepen uit de geschiedenis van Wijnegem, 1952

Oud-strijderslaan

Het college besliste op 24 november 1952 aan de nieuw ontworpen verkeersweg gaande van de Stokerijstraat naar Kasteellei, over de gronden van de Kleine Landeigendom, aangegeven als straat A op bijzonder plan van aanleg nr. 11/j 864 (ing. Mennes) de benaming te geven van 'Oudstrijderslaan'.

De Oud-strijderslaan is een van de straten van de wijk 'Zevenbunder', die in het begin van de jaren 1950 werd aangelegd op opgespoten grond afkomstig van het graven van het Albertkanaal. De naam werd waarschijnlijk gegeven op voorstel van de Oudstrijdersbond van Wijnegem.

Archief gemeente Wijnegem, notulen college 1948-1957

Pastorijlaan

Het college besliste op 10 juli 1961 *de straat gelegen tussen het marktplein en de dreef Mols de naam Pastorijlaan te geven.*

De Pastorijlaan is een voor doorgaand verkeer gesloten straat die van het Marktplein naar de dreef van het gemeentepark loopt .

In 1963 was de Pastorijlaan nog maar pas aangelegd. Dat gebeurde na de verkaveling van het kasteeldomein De Kraanvogel van de familie Cardon.

De oudste pastorie die we kennen stond in het midden van de achttiende eeuw (1742) aan de achterkant van het huidige Marktplein, ongeveer op de plaats waar de Pastorijlaan nu uitkomt op het Marktplein. Langs de pastorie liep toen het 'Pastorijstraetien', dat uitkwam op de Turnhoutsebaan, die op de kaart van Stijnen nog 'de wegh van Antwerpen naer Turnhout' werd genoemd.

Later, toen de meisjesschool er gebouwd was, heette dit straatje in de volksmond 'het straatje van Sury', genoemd naar de eigenaar van het huis dat op de hoek van de Turnhoutsebaan en dit straatje stond. Het weggetje begon aan de Turnhoutsebaan tussen het huis

Sury en de school, liep rond de pastorie en ging zo verder in de richting van de huidige Eikenlaan.

De pastorie werd samen met de meisjesschool vernield door de inslag van een Duitse raketbom op 23 november 1944.

Archief gemeente Wijnegem, collegebesluiten
P. Stijnen, kaart *Casteel ende Graeffschappe van Wijnegem*, 1742
C. Evers en L. Spaepen, *Herinneringen aan Wijnegem*, 2000

Peter Benoitstraat

De gemeenteraad besliste in zitting van 11 december 1950 om *de verbindingsweg gelegen tussen de genoemde J. Nauwelaertsstraat en de te noemen Schijnbeemdenlaan te heten 'Peter Benoitstraat'*. De straat werd genoemd naar de bekende Vlaamse toondichter Peter Benoit.

Peter Benoit werd geboren in Harelbeke op 17 augustus 1834. Hij studeerde vanaf 1851 aan het Koninklijk Conservatorium te Brussel. In 1856 werd hij dirigent van het Parktheaterorkest in Brussel. Hij ondernam verscheidene reizen doorheen Europa om zich uiteindelijk in 1867 in Antwerpen te vestigen, waar hij 'De Vlaamsche Muziekschool' oprichtte. De kinderen werden er in hun eigen moedertaal, het Nederlands, onderricht. In 1897 werd de school gepromoveerd tot

'Koninklijk Vlaamsch Muziekconservatorium', met hem zelf als eerste directeur.

Aanvankelijk was Benoit als componist een gedurfd vernieuwer, maar vanaf 1877 schreef hij vooral muziek die door iedereen kon begrepen en gewaardeerd worden. Hij pleitte onder meer voor de

vernederlandsing van het muziekonderwijs, voor een Vlaamse opera en een Vlaams Festival.

Toen vader Benoit in 1874 gepensioneerd werd, gingen hij en zijn echtgenote inwonen bij hun jongste zoon August, die toen sluismeester was in Ooigem. In 1877 werd August overgeplaatst naar sas 3 aan de grens van Sint-Job, waar hij verbleef tot 1884. In dat jaar werd hij sluismeester in Wijnegem en ging hij met zijn vrouw en zijn ouders in de Broekstraat 22 wonen. Een paar maanden later overleed moeder Benoit. August bleef met korte onderbrekingen in Wijnegem wonen tot aan zijn dood in 1924. Hij was van 1908 tot 1913 voorzitter van harmonie De Wijngaard.

Peter Benoit kwam veel naar Wijnegem, waar hij dan telkens voor een tijdje bij zijn broer verbleef. De feestzang *Hymne aan de Vooruitgang*, bestemd voor de opening van de Wereldtentoonstelling van Antwerpen in 1885, componeerde hij voor het grootste deel bij het ziekbed van zijn moeder in Wijnegem. Peter Benoit overleed in Antwerpen op 8 maart 1901.

Archief gemeente Wijnegem, notulen gemeenteraad

R. Correns, *De Vlaamse toondichter Peter Benoit en Wijnegem*, tijdschrift HK, maart 1984

C. Evers en L. Spaepen, *150 jaar harmonie in Wijnegem*, 2009

www.nl.wikipedia.org/wiki/Peter_Benoit

Mededelingen

Reacties

In verband met het artikel Stokerij Meeùs en het bombardement van Leopoldsburg (28 mei 1944) dat in vorig nummer verscheen, ontvingen we op 20.12.2011 een mail van Sylvain Weuts, conservator van het museum van het Kamp van Beverlo. Daaruit:

'Hartelijk dank voor uw tijdschrift en proficiat voor het prachtige artikel over het bombardement van Leopoldsburg. Heel interessant. Na lectuur blijf ik bij mijn voorzichtige raming, alhoewel iedereen hier nog spreekt van duizenden doden. De organisatie Todt had juist tientallen bunkers gebouwd, waarvan er nu nog bestaan. Hier doen echter geruchten de ronde, dat niemand in de bunkers mocht omdat deze nog niet overgenomen waren.'

Het bestaan van (al dan niet toegankelijke) bunkers is een nieuw gegeven dat kan pleiten voor de schattingen van de conservator. Ook voor de grote vuren waarover onze getuige sprak, is er een plausibele verklaring: de Duitsers hebben het verwoeste kamp kort na 28 mei verlaten en hebben alle documenten en andere spullen verbrand die ze niet konden meenemen.

Op 27.12 kregen we antwoord van het Bundesarchiv in Freiburg. Daaruit blijkt dat de diensten van deze instelling zelf geen opzoeken doen. Geïnteresseerden dienen zich dus ter plaatse te begeven of een contract te sluiten met een 'recherchedienst', die dit zoekwerk tegen (fikse) betaling op zich neemt. Veel kans om snel iets over het bombardement van Leopoldsburg te vinden, geeft men ons echter niet, omdat de gegevens zijn opgeslagen op basis van legereenheden en omdat het materiaal van de laatste twee oorlogsjaren onvolledig is en slecht geordend.

Voor het zoeken naar de identiteit van de Duitse generaal, wiens verjaardag de avond van het bombardement werd gevierd, is een reis naar Freiburg alvast niet nodig. Dat raadsel is opgelost. We hadden ons laten misleiden door het (alweer fout gebleken!) gegeven van Frédéric Meeùs dat de generaal bij de aanval zou

zijn omgekomen. Toen we echter in een internetlijst met ruim 500 namen van SS-officieren niet naar sterfte- maar naar geboortedata gingen zoeken, stootten we al vlug op Josef ('Sepp') Dietrich, geboren op 28 mei 1892, oberstgruppenführer en generaloberst, een graad in de Waffen-SS die overeenkwam met die van generaal en waarmee hij de hoogste SS'er in rang was na Himmler.

Sepp Dietrich leidde de Leibstandarte AH vanaf de oprichting van

deze eenheid in 1933 tot maart 1943, toen hij gepromoveerd werd tot commandant van het 1ste SS-Panzerkorps, waaronder ook de Leibstandarte ressorteerde. Zo bleef hij dus de leiding over 'zijn' eenheid behouden, zij het op een hoger echelon. Hij leidde o.a. het 1ste SS-Panzerkorps in de slag om Normandië en kon er de geallieerde doorbraak drie weken tegenhouden. Door de manschappen van de Leibstandarte AH werd Sepp Dietrich op handen gedragen. Hij stond bekend

als een weinig intelligent, maar gedreven leider op het slagveld. Daarom ook stond hij op een goed blaadje bij Hitler, die hem sluw, energiek en brutaal vond. Na de oorlog werd hij door het tribunaal van Nuerenberg beschuldigd van oorlogsmisdaden, o.a. de executie van 86 US-soldaten die zich in december 1944 nabij Malmédy hadden overgegeven. Hij kreeg 25 jaar, maar kwam in 1959 vervroegd vrij. Hij overleed in 1966 aan een hartaanval. Meer dan 6.000 ex-Waffen-SS'ers woonden zijn begrafenis bij.

Dietrich was waarschijnlijk aanwezig op zijn verjaardagsfeest in Leopoldsburg op 27 mei 1944, want in die periode verbleef hij in Brussel. Maar op het moment van de aanval, om 2 uur die nacht, was de vogel allicht gevlogen. En nadien legde niemand nog het verband met het feest, laat staan met ... Stokerij Meeùs. (ls)¹

¹ Zie o.a. www.ess.uwe.ac.uk/genocide/mudra.htm, www.go2war2.nl/artikel/133 en www.germandaggers.info/dietrich.htm.

Voorbije activiteiten

Op 8 februari vond in 't Gasthuis de statutaire jaarvergadering van onze heemkring plaats. De officiële agenda mondde zoals gewoonlijk uit in een gezellige babbel over het wel en wee van de kring, waarbij de aanwezigen getrakteerd werden op een drankje en een lekkere wafel van huis Viviane. Ze kregen ook een diareeks voorgeschoteld met oude Wijnegemse dorpsgezichten, een gift van Frieda Sorber afkomstig van haar overleden vader.

Vera Hoorens kwam ons in de Nacht van de geschiedenis op 20 maart vertellen over de befaamde zestiende-eeuwse arts Jan Wier. Deze Nederlander die voor Duitse vorsten werkte, keerde zich tegen de heksenvervolgingen door zijn tijdgenoten, die volgens de spreekster permanent in benevelde toestand leefden onder invloed van bier, wijn en hallucinogeen brood. Nochtans was Wier niet te beroerd om ook zelf bedenkelijke recepten aan te bevelen tegen scheurbuik, rugpijn of syfilis: giftige kevers of wolfskers, drek van ganzen en stieren, regenwormen...: smakelijk is anders. Gelukkig werden deze ingrediënten niet gemengd in het bier en de wijn die we na de uiteenzetting aangeboden kregen. Een bomvolle zaal had weer met volle teugen genoten van deze tiende editie van de Nacht in samenwerking met Davidsfonds Wijnegem en Wommelgem.

Komende activiteiten

Onze traditionele tentoonstelling toont dit jaar tijdens het paasweekend van 7-8-9 april enkele prachtstukken uit ons archief en kreeg als titel: Een heemkundige schatkamer. Eeuwenoude akten met lakzegel, ingekleurde kaarten en plattegronden, schitterende boeken met familiewapens en stambomen, brieven, achttiende-eeuwse kranten en nog veel meer. Vele stukken zijn afkomstig uit het archief van de familie van Havre, maar ook van Wijnegemse verenigingen wordt een mooie selectie van documenten en oude affiches getoond.

Deze tentoonstelling, die ongetwijfeld zowel de specialist als de geïnteresseerde leek zal aanspreken, geeft een goed idee van de historische waarde van het rijke archief dat door heemkundige kring Jan Vleminck wordt beheerd. Zeker voor al onze leden is dit een unieke kans om kennis te maken met die verborgen historische schatkamer. Iedereen is dus van harte welkom in GC 't Gasthuis, Turnhoutsebaan 199, van paaszaterdag tot paasmaandag, telkens van 10 tot 17 uur. De toegang is gratis. Een beknopte inventaris van het archief zal ter beschikking liggen.

HEEMKUNDIGE KRING JAN VLEMINCK
ORGANISEERT TENTOONSTELLING
**EEN
HEEMKUNDIGE
SCHATKAMER**
ARCHIEF JAN VLEMINCK GEEFT ZIJN GEHEIMEN PRIJS

PAASWEEKEND
7 – 8 – 9 APRIL 2012
10 – 17 UUR
GEMEENSCHAPSCENTRUM 'T GASTHUIS
WIJNEGEM
TOEGANG GRATIS

i.s.m. Dienst Cultuur

Op zondag 29 april opent Toerisme Voorkempen het toeristisch seizoen, eveneens in 't Gasthuis, van 10 tot 18 uur. Een tiental verenigingen nemen deel, waaronder de heemkring. Het koninklijk harmonieorkest De Wijngaard-Vrijheidsvrienden speelt om 15 en om 16.30 uur. Het archief zal te bezoeken zijn in de boerderij.

Op zondag 3 juni om 10.30 kunnen onze leden en hun familie deelnemen aan een bezoek aan het Paleis op de Meir. Dit stadspaleis uit de achttiende eeuw, ontworpen door architect J.P. Van Bourscheit, werd o.a. door Napoleon heringericht en kwam later in handen van de Belgische koningen, die er hun buitenlandse gasten ontvingen. Nadat het op het einde van vorige eeuw ook nog dienst had gedaan als kunstencentrum, werd het onlangs volledig gerestaureerd. De schitterende zalen kunnen nu worden bezocht, maar enkel onder begeleiding van een gids. In het gebouw is ook een chocolatier gevestigd, die zorgt voor een zoete verrassing ...

Het Paleis op de Meir, spiegelzaal.

De rondleiding duurt anderhalf uur. We komen rond 10 u. 15 aan de fontein van de Wapper bijeen, naast het Paleis op de Meir. Inschrijven is noodzakelijk en kan tot vrijdag 11 mei door 7,5 euro per persoon over te schrijven op de rekening van de Wijnegemse heemkring: BE11-9795-2634-5748. Vermeld: bezoek Paleis + aantal personen.

Familienieuws

In januari ontvielen ons drie leden:

- op 5 januari 2012 overleed in Deurne Karel (Stan) Spaepen, weduwnaar van Maria Nuyts, geboren in Borsbeek op 20 juni 1914. Hij behoorde tot de kern van actieve leden in de beginjaren van de heemkring en stak veel tijd in het onderhoud van de tuin van de Olmen Boomkens. Het relaas van zijn oorlogservaringen kon men lezen in ons septembernummer van 2009.

- Op 24 januari 2012 overleed René Vernailen, weduwnaar van Jeanneke Van den Bogerd. Hij werd in Dendermonde geboren op 8 oktober 1931 en stierf in zijn woning in de Stokerijstraat.

- Op dezelfde dag overleed in Antwerpen Eduard Van Hoofstadt, weduwnaar van Elza Couwberghs. Hij werd geboren in Hoboken op 13 maart 1928. Tot ver in de omtrek was hij bekend voor zijn unieke cactussenverzameling.

Onze welgemeende deelneming aan de nabestaanden van deze overledenen.

Op 4 maart jl. werd zuster Maria Beirens 100 jaar. Ze verblijft in het klooster van Don Bosco aan de Kasteellei. In de jaren 1950 en '60 was ze er overste. Ze is geen lid van onze kring, maar voor velen van ons is ze toch geen onbekende, want ze vertelde haar levensverhaal in 'Herinneringen aan Wijnegem', dat door onze heemkring in 2000 werd uitgegeven. Van harte gelukgewenst!

Hélène Meeùs haalde haar eeuwfeest helaas nét niet. Zij was de laatste nog levende Meeùs uit de tak van Robert Meeùs, die zelf de laatste directeur was van de roemrijke Wijnegemse stokerij. Haar drie broers (Frédéric, Charles en Hippolyte) bleven kinderloos. Ze overleed in een home in Quévy (Henegouwen) op 8 februari, nauwelijks twee weken voor haar honderdste verjaardag, waarvoor ze graag de Wijnegemse harmonie had uitgenodigd.

Illustraties:

Hugo Gerstmans: 3

Archief HK Jan Vleminck: 6, 9, 10, 19, 23, 27, 29, 42, 43, 45

Leo Spaepen: 12, 15

Catalogus tentoonstelling 400 jaar familie van Havre (HK 2004): 26

www.dbnl.org: 34, 46

Ivo Broeckx: 38

Bundesarchiv, Bild 183-JO66.32, Sepp Dietrich: 50

Vik Werrebroeck: 52

www.lekkerindebuurt.be: 53